Oponentský posudek na disertační práci Michaely Lašťovičkové

The language of prayer: On the material of intercessory prayers

Disertační práce Michaely Lašťovičkové si klade za cíl zkoumat jazyk modlitby, přesněji tzv. spontánní přímluvné (votivní) modlitby, která vzniká mimo liturgickou praxi či rámec. Téma práce tedy spadá do oblasti jazykového výzkumu náboženského diskursu.

Práce je členěna do pěti kapitol; v úvodu kap. 1.1 autorka upřesňuje cíl svého bádání, kterým je přímluvnou modlitbu porovnat se vstupní liturgickou modlitbou. Autorka si zde stanoví hypotézu, dle které vstupní modlitba obsahuje více archaismů a poetických prvků v kontrastu s přímluvnou modlitbou. Tato hypotéza je zaměřena velmi úzce na poměrně výlučný rys textů – autorka své rozhodnutí nezdůvodňuje. Vzhledem k specifickému charakteru komunikátu bych v práci očekávala pokus o vymezení textu a textového typu vzhledem k formátu přímluvné modlitby, popř. také pokus o žánrovou charakteristiku, která oproti lexikálně-gramatickému vymezení v rámci registru (soudíc dle následné analýzy) umožní do analýzy vtáhnout kontext a nastínit místo přímluvné modlitby nejen v rámci náboženského diskursu, ale i zároveň v širším kontextu např. analýzy diskursu aj. Autorka možnost žánrové analýzy letmo zmiňuje na str. 9, ale dále už ji nerozpracovává.

Kap. 1.2 specifikuje korpus a jeho sestavení: není upřesněno, dle jakého kritéria autorka vyloučila texty "nevzdělaných pisatelů" (str. 11)? V kap. 1.3 autorka tvrdí, že v kap. 4 nabídne lingvistický pohled na přímluvné modlitby a předestírá, že analýza náboženského diskursu se zaměří na "peculiarities" textů – jak autorka definuje "zvláštnosti"? Autorka zde rovněž předesílá dvojí metodologický přístup, který při analýze uplatní – sociologický a žánrový – a hlásí se k teolinvistickému přístupu v intencích polských autorů. Cílem kap. 2 je představit teolingvistiku – rozsáhlá kapitola nabízí přehled literatury, autorů, některých pojmů převážně teologických a výčet komunikátů, které disciplína může zkoumat. Toto pojednání ale neukazuje metodologický aparát teolingvistiky: lze předpokládat, že její specifikum je dáno náboženským zaměřením komunikátů a že metodologický aparát sdílí s ostatními lingvistickými disciplínami (ať už třeba zmíněná analýza diskursu, žánrová analýza, sociolingvistika, pragmalingvistika aj.)

Kap. 3 je – jak autorka předestírá v úvodu (str. 12) – věnována teologickému výkladu votivní modlitby, klade si otázku o podstatě jevu a ztotožňuje se s pojetím modlitby jako abstraktním jevem, který lze jen obtížně klasifikovat – lze doufat, že se s tímto problémem autorka v kapitolách věnovaných jazykové analýze vyrovná. Jak lze rozumět poznámce, že některé ze sebraných modliteb "sounded strange, even quaint" (str. 28)? Dle jakých kritérií poznáme "ill-conceived prayer" (str. 29). Na str. 31 je poznámka "The whole sentence is later explained" – kde se toto místo v textu nachází? Obsahově nejrelevantnější je v celé 3. kapitole stručná zmínka o struktuře modlitby, která ji představuje jako sled kroků či fází, čímž připomíná tzv. move analysis v rámci žánrové analýzy (str. 32) a pak následuje výklad jednotlivých typů modliteb (díky, chvála aj.) na str. 34, které lze chápat řečové akty. Pokud bychom se vrátili k názvu celé 3. kapitoly – "Typy votivních modliteb" – tak by se autorka v rámci možností měla jednotlivé typy pokusit vymezit a kapitolu, která postrádá shrnutí, tak uzavřít. Poněkud nepřehledné je vymezení rozdílů mezi oběma blízkými pojmy "intercession" a "votive" a vysvětlení, proč se autorka rozhodla pro druhý pojem, když tvrdí, že v korpusu převažují "intercessory" prayers. Vždyť i disertační práce nese v titulu tento "zamítnutý" pojem. Slibované vysvětlení rozdílů mezi těmito dle autorky synonymickými pojmy (str. 9) je neúplné.

Kapitola 4 má název "Přímluvné modlitby jako součást mše svaté": proč má celá kapitola takto limitující titul a pojednává o okrajovém tématu, když se jedná o praktickou, analytickou část; z předchozího textu navíc víme, že předmětem analýzy jsou spontánní přímluvné modlitby. V kap. 4.2 se autorka pokouší o sociologický výzkum s cílem specifikovat autory modliteb, nicméně v tomto případě se jedná spíše o nepodložené spekulace (již zmíněné téma jak poznat nevzdělaného pisatele, lze z chybějící interpunkce usuzovat na dyslexii? aj.) než o důkladné terénní šetření (řízeným pohovorem s autorem textu). Nepřesné jsou i postřehy o jazykových chybách – viz např. str. 44: pokud pomineme samotný obsah pojmu "chyba" tak to, co autorka hodnotí jako chyby, by bylo vhodné pojmout jako specifickou (vedlejší) kvalitu textu, která vzniká spontánně a je ovlivněna i širším kontextem – málo prostoru, veřejné místo, časový tlak, emoce, forma aj. Na str. 45 je pojednáno o intertextualitě, která významně k formě komunikátu přispívá, a o ritualizaci jakožto druhém usměrňujícím faktoru. Jak v tomto kontextu porozumět postřehům o užití jazyka starší generací (gerenation-specific) a o nepříznakových (unmarked) slovech: jak je "starší generace" definována a na základě čeho existuje platnost předpokladu, že starší generace užívá standardní jazyk (opět: jak jej definovat?).

Kapitoly 4.3 a 4.3.1 jsou věnovány kolektě (formalizované liturgické modlitbě): ačkoli je kolekta vybrána jako formální i obsahový protipól votivní modlitby za účelem porovnání, je jí věnováno příliš mnoho pozornosti na úkor modlitby votivní a není jasné, zdali se postřehy o charakteru kolekty zakládají na několika příkladech z kap. 4.3 (např. str. 51), nebo zdali autorka pracovala s korpusem těchto textů. Rozsáhlá kap. 4.3.1 (12 s.) má matoucí název "The structure of the collect", který plně neobráží náplň kapitoly, ve které je analýza votivní modlitby. Tato analýza probíhá na modelu vytvořeném dle struktury kolekty a mají formu sledu kroků či fází dle Ch. Fergusona; aplikace modelu na votivní modlitbu se jeví jako příhodná, protože umožňuje odhalit rétorickou strukturu textu a následně prokázat její provázanost s lexikálně-gramatickými jevy. Co myslí autorka terminologicky nepřesně formulovanou poznámkou „other genres of communication" (str. 52) a proč v ukázce na str. 53 chybí druhý krok „the basis for petition" – co například „power and mercy" z předcházejícího řádku – musejí být jednotlivé kroky vázány jen na klauze? Na str. 55 stojí, že „thank you" je obvykle určeno modlitební skupině – proč je tomu tak a jak tedy interpretovat příklad BC 363 „Thank you, Lord ...", podobně i příklad BC 290 dole. V analýze různých modifikací na model („Adaptations") autorka poněkud volně a nesourodě nakládá s pojmy typy vět dle výpovědní hodnoty (clause types) a řečovými/mluvními akty (speech acts): mísí řečové akty s strukturními a rétorickými formami (str. 57 – order/request versus letter-writing/confession/complaint). Proč je ukázka LC 55 analyzována jako „order" a podobná struktura na str 57 LC 58 jako „request" (podle pisatelovy poznámky v textu?), na základě jakých rysů autorka vymezila „confession" na str. 56 (LC 21) a dále pak „complaint" (str. 60) – které konkrétní jazykové/rétorické/stylové rysy jsou zde typické – z ukázek to není příliš patrné, co je to „epistolary genre" (str. 58) a jak se liší od letter-writing (str. 57 LC 6, 13)? Podobně nejasné vymezení je u termínu „official application" (str. 59), protože ukázka LC 1, 59 nevykazuje formální ani obsahové rysy úřední žádosti a jak v této souvislosti rozumět tvrzení na stejné straně, kde se hovoří o „use of statements belonging to different forms other than a prayer ..." – jaké formy má autorka na mysli, podobně nejasné je i poněkud obojaké tvrzení „this being more typical of private or official communication". Na str. 62 je tvrzení: „in the previous chapter it became obvious that although we analyze votive prayers, the corpora do not contain many prayers which can be recognized as such by their structure alone" – není jasné, která předešlá kapitola je míněna, protože dosud souhrnné závěry ohledně toho, co v této práci budeme považovat za votivní modlitbu a jaký je její strukturní a obsahový prototyp (viz příklady), nabídnuty nebyly. Na str. 62 autorka staví do přímého

vztahu/závislosti tzv. dokonalost VM a schopnost pisatele formulovat oslovení – jak toto tvrzení interpretovat? Kap. 4.4 poměrně systematicky pojednává o formách oslovení: autorka si všímá užívání latiny a formalizovaných (ritualizovaných) obratů, vyzdvihuje fatickou funkci těchto obratů: prosím o vysvětlení tvrzení, že „the phatic function ... maintains the feeling of community by engaging in speech acts (str. 67) a jak oslovení odráží sociální vztah mezi prosebníkem (the prayer) a adresátem (str. 63)?

Zařazení kap. 4.5 je vysoce relevantní; hledání rysů mluvenosti a psanosti ve zkoumaných textech může napomoci ustavení votivních modliteb jako specifického typu textu. Ačkoli VM jsou ovlivněny prolínáním obou modů, metodologicky je nutné vycházet z toho, že zdrojovým, primárním textem pro analýzu je psaný text a v něm, ne naopak (jak autorka občas naznačuje – str. 67 aj.), hledat rysy mluvenosti. Kapitole by prospělo, kdyby se opírala o nějakou ověřenou klasifikaci mluvenosti/psanosti – např. J. Vachek, L. Urbanová, O. Müllerová, J. Hoffmannová, H. Halliday, W. Chafe aj. – na jejímž pozadí by bylo jednodušší ujasnit si, jaké rysy v textech vyhledat a autorka se mohla vyhnout některým diskutabilním postřehům viz např. LC 54 (str. 70) – v ukázce sice je několik zkratek, ale je otázkou, zdali lze abreviaci považovat za rys mluveného jazyka, rovněž elipsa není výlučný rys mluveného jazyka – viz str. 71. V pojednání o mluveném jazyce je poznámka o cenzuře votivních modliteb – o co se přesněji jedná a jaký dopad tento fakt může mít na VM? V oddíle o interpunkci autorka tvrdí, že „punctuation may often reflect the social status of the author. This incongruence ...“ – prosím o vysvětlení. Autorka se věnuje rétorickým figurám – uvádí příklady, které jsou ale ve většině případů převzaty – kolik a jaké figury se vyskytly v jejím korpusu. Dále představuje paralelismy a nabízí mnoho dokladů jevu, nevhodně (na konec oddílu – str. 81) je zařazeno velmi stručné vysvětlení, co paralelismus představuje, poznámka o informativní funkci je poněkud banální – všechny texty jsou informativní. Nepřesné je i tvrzení o aliteraci – „it flourished in England before the Norman Conquest“ (str. 82) a poznámka „whether the writer wanted to use it ... remains a mystery“. Na str. 84 je velmi nepřesné pojednání o pasívu – proč by se mělo vyskytovat v liturgických a psaných textech, a ne ve VM, kde „direct communication is expected“. Proč by mělo jeho užití souviset s věkem pisatele? Autorka zřejmě nerozumím funkci pasíva – jak by dle jejího mínění měly vypadat ukázky BC 375, 193, 321 či 54?

Kap. 4.7 pojednává o některých charakteristických větných typech: není uvedeno, jaké typy jsou myšleny a na základě jakého paradigmatu byly vybrány (není zde odkaz k normativní gramatice). Ústředním slovesem je zde „to pray“ a jeho modifikace, proč o tomto slovese pak hovoří jako o „very frequent lexical form“ (str. 89). Analýza od str. 91 má charakter morfologické analýzy se sondami do syntaxe a je zaměřená spíš na „zajímavosti“ než statisticky podchycené pravidelnosti. Kap. 4.8 pak zkoumá vyjadřování (ne)zdvořilosti – autorka se nevymezuje vůči žádné existující škole; nejprve pojednává o zájmenech – proč a jak archaická zájmena souvisejí se zdvořilostí (str. 96), tab. 1 přináší poněkud triviální přehled osobních zájmen. Na str. 97 se hovoří o „shortcomings“ – v čem spočívají tyto jevy a jak je lze odborněji pojmout? Kap. 4.9 osciluje mezi teologií a lingvistikou a přiklání se spíše k teologickému výkladu, hodně prostoru je věnováno kolektě, tab. 2 se pokouší vyzdvihnout typické rysy kolekty v porovnání s votivní modlitbou: autorka místy pracuje s vágními pojmy jako „direct“ language, „inhomogenous“ style, z jakého hlediska je VM nekoherentní? Otázka koherence v textu řešena nebyla a navíc, pokud připustíme, že VM jsou nekoherentní a vycházíme z koherence jako jednoho parametru textu (viz Van Dijk, Dressler aj.), znamenalo by to, že postrádají smysl. V závěru se autorka pokouší o syntézu svého výzkumu, vyzdvihuje stylovou nehomogennost korpusu, opět zbytečně rozsáhle pojednává o kolektě.

Zmíněné nedostatky práce vyplývají zejména z nejasně nastavené a zvolené strategie analýzy – pokud se autorka rozhodla pro obecnou jazykovou analýzu, měla ji provést systematicky po jednotlivých jazykových rovinách a doporučovala bych ji prolnout s detailní žánrovou analýzou, která se s ohledem na typ textů a jejich neprozkoumanost v současné lingvistice nabízí jako vhodný metodologický rámec. Předložená analýza tak působí spíše jako koláž výjimek a nepravidelností než systematické podchycení zákonitostí textů a jejich utřídění. Práci by také prospělo, kdyby více reflektovala současný stav bádání v příbuzných disciplínách – např. práce Ch. Fergusona z 1976 je reflektována ve zmíněné žánrové analýze – a autorka se až příliš soustředí na dvě práce polské lingvistiky; text práce obsahuje poměrně málo odkazů na sekundární literaturu (viz výše – mluvenost/psanost, normativní gramatiky, teorie zdvořilosti), což se projevuje tím, že autorka poměrně volně nakládá s některými etablovanými lingvistickými pojmy a termíny. Výsledky výzkumu by rovněž měly být vyhodnoceny kvantitativně – lze vyčíslit slovní rozsah korpusu, uvést frekvenci jevů (slovesné, lexikální tvary) – to vše by významně přispělo k přehledné prezentaci dat a k přesvědčivosti. Co se týká korpusu (2. svazek), bylo by vhodné texty zároveň přepsat, aby byly čitelné, a pokusit se je – třeba i na základě výsledků výzkumu – smysluplně uspořádat.

Navzdory mnoha poznámkám, dotazům a kritickým postřehům lze disertační práci Michaely Lašťovičkové hodnotit jako přínosnou: autorka se pokusila využít aparátu teolingvistiky k analýze specifického typu textu, disciplínu poměrně důkladně představila, analýzu obohatila o srovnávací hledisko (votivní modlitba vs. kolekta), okrajově zapojila i žánrovou analýzu a prokázala, že jazyk zkoumaného komunikátu vykazuje specifické rysy, kterým by mohla být v dalším výzkumu věnována hlubší pozornost.

Disertační práci *The language of prayer: On the material of intercessory prayers* doporučuji přijmout k obhajobě a po jejím úspěšném průběhu, tedy za předpokladu, že se autorka fundovaně vyjádří k podnětům z posudku, doporučuji Mgr. Michaele Lašťovičkové udělit titul Ph.D.

V Ostravě 23. srpna 2013

Mgr. Gabriela Zapletalová, PhD
Katedra anglistiky a amerikanistiky FF OU